

Párhuzamok jogi kultúránk zsidó-keresztény és római jogi gyökerei között IV.

A kutatási projekt eredményeiről

„*Ius naturale est quod in lege et Evangelio continetur*”, „*A természetjog az, amit a Törvény és az Evangélium tartalmaz*”, állította *Magister Gratianus*¹ a nyugati világ első átfogó és szisztematikus jogi „értekezéseként” számon tartott gyűjteményében,² amely *decreta* vagy *Decretum Gratiani* néven vált ismertté. A többnyire 1139 és 1151 közötti évekre datált magánmunkában³ először történt kísérlet arra, hogy egy adott korszak teljes joganyagát *corpus*ként kodifikálják, úgy tehát, hogy minden rész bizonyos kölcsönhatásban van egymással, ahogy ezt a beszédes teljes cím, *concordantia discordantium canonum* (*A diszharmonikus kánonok összhangja*)⁴ is kifejezi. A *decreta* több, mint egy egyszerű kompiláció; a diszharmonióból a harmónia megteremtésének célzata a kodifikátor szemszögéből abban jelent meg, hogy a korabeli nyugati egyház autonóm belső jogának a forrásait nemcsak összegyűjtötte, hanem némiképp rendszerezte és magyarázta is az új módszer, a korai skolasztika⁵ felhasználásával. Az európai jogi kultúra zsidó-keresztény és római jogi gyökereinek összehasonlításával foglalkozó jogtörténész számára műve elsősorban mégis azért érdekes, mert a *ius commune*, a közös európai jog korabeli államok határain átvívelő rendjét úgy foglalta össze, hogy annak bibliai és római jogi alapjait is feltárta, még ha azok eltérő intenzitással jelentek is meg a műben.⁶

Nézzük csak még egyszer: „*A természetjog az, amit a Törvény és az Evangélium tartalmaz*”. Az Evangélium mibenléte egyértelmű, de mit ért törvény alatt a kodifikátor? A mondat azzal folytatódik, hogy e két forrásban megnyilvánuló természetjog – idézem – „*mindenkinek azt parancsolja, hogy azt tegye másokkal, amit önmagával tenne, és tilos azt tennie másokkal, amit önmagával nem tenne*” („*quo quisque iubetur alii facere quod sibi vult fieri, et prohibetur alii inferre*”).

* ORCID ID: 0000-0002-9432-2478.

1 SCHULTE, Die Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart 329–331.

2 Lásd bővebben: HAMZA, Die Entwicklung des Privatrechts auf römischrechtlicher Grundlage 32–36.

3 A forrást nyelv- és írástörténeti szempontból vizsgáló *Rudolph Köstler* állásfoglalását lásd: KÖSTLER, Zum Titel des Gratianischen Dekrets 370.

4 A forrást lásd *Emil Friedberg* kiadásában (1879).

5 Lásd bővebben: WEI, Gratian the Theologian; WINROTH, Gratian and His Book: How a Medieval Teacher Changed European Law and Religion 1–15.

6 A *decreta* jelentőségéről szóló több tucatnyi irodalomból magyar vonatkozásban lásd: MÓRA, Magister Gratianus mint perjogász 345–354.

quod sibi nolit fieri).⁷ Figyelemre méltó, hogy ezt az ún. arany szabályt⁸ tevőleges (bibliai)⁹ és a negatív magatartástól való tartózkodást sürgető (egyetemes)¹⁰ változatában is megfogalmazta, hasonlóan kortársához, az államfilozófus John of Salisburyhez: „Vannak ugyanis olyan parancsolatok – mondja Salisbury – amelyek szükségszerűsége örökkévaló, minden népnél törvény erejével bírnak, és amelyeket semmiképp sem lehet büntetlenül megszegni. A törvény előtt, a törvény alatt, a kegyelem jegyében mindenkit egy törvény köt: amit nem akarsz, hogy veled tegyenek, azt ne tedd mással; és amit akarsz, hogy veled tegyenek, azt tedd mással.”¹¹ A pozitív változatot, amely a Máté 7:12-ben és a Lukács 6:31-ben szerepel, az evangélista Máté egy fél mondattal egészíti ki: „mert ez a Törvény, és ezt tanítják a próféták.” Nyilvánvaló, hogy a törvényre történő utalás a mózesi Törvényt, a Tórát jelenti, a Próféták (Neviim) pedig a héber Biblia második elemét a Tóra és az ún. Iratok (Ketuvim) mellett. Ez ad eligazítást Gratianus és Salisbury szavainak az értelmezéséhez is.

Különösen az idődimenzió az, amire az utóbbinál még érdemes felfigyelnünk. A mózesi Törvény előtti időkben (ez a noahita szövetség korát jelenti), a Törvény alatt (ez a mózesi szövetség korát jelenti) és a kegyelem jegyében (ez az Újszövetséget jelenti) egyetlen parancsban is összefoglalható ember és ember egymás mellett élésének szabályrendszere, amely minden népre vonatkozik, azaz univerzális: ez az arany szabály, amelynek pozitív változata a Bibliában, negatív változata pedig számos nép esetében, így a római jogi kultúrában is megfogalmazást nyert. A különbség ez utóbbiak körében az, hogy mennyiben társult hozzá kiforrott jogrendszer.

Az eltelt négy év (2021–2025) eredményeit számba véve elmondhatjuk, hogy lényegét tekintve az arany szabály e két interpretációjának a különböző aspektusait hasonlítottuk össze, a közös nevezőkre és a különbségekre is felhívva a figyelmet. A tematikát minden évben a hatályos joggal történő „hídépítésre” is kiterjesztettük, mivel mondanivalónk arra irányult, hogy ne csak az európai jogi kultúra egyes gyökereire világítsunk rá, hanem arra is, hogy ezek a gyökerek mennyiben hasznosíthatók napjainkban a jogászai gondolkodásban.

A kutatási projekt eredményeinek tételszerű felsorolása nélkül kiemelendő, hogy ez a (nem csak tudományos, hanem gyakorlati) jogászai gondolkodásmódot is alakító hatás áll a háttérben Hamza Gábor akadémikus 2025-ben elnyert kitüntetésének (*Global Law Experts & Global Advisory Experts: European Law Firm of the Year in Hungary*),¹² amelyet több évtizedes szakmai tapasztalat alapozott meg. Ruff Tibornak 2025 nyarán jelent meg „*The New Testament and the Torah*” című monográfiája Benke László fordításában, míg Mészáros István László tanulmányai-ból ebook kerül a tudományos olvasóközönség elé „*A jogállamiság bibliai gyökereiről*” címmel.¹³ Hamza Gábor nem csak a kutatási projekt ötletadója volt, hanem – „*A ius privatum universale magyar képviselője – Vécsey Tamás*” című friss kötetén túl – komplex szakmai szemléletmódjával a tematika formálásához is döntően hozzájárult. A filozófus-teológus Ruff Tibor interdiszciplináris munkássága az ősi zsidó jog és a rabbinikus jog területén unikális a hazai jogtörténet-tudomány-

7 *Concordantia discordantium canonum* 1, 1 PL 187, col. 29.

8 REYNOLDS, St. Thomas Aquinas 179–194.

9 Máté 7:12 „(...) amit tehát szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük (...)”. Lásd továbbá: Lukács 6:31.

10 „Do not others as you would have them do to you”. Lásd: REYNOLDS, St. Thomas Aquinas 179–194.

11 SALISBURY, Policraticus 78.

12 GLE-GAE-Award-2025-E-Mag_compressed.pdf (2025. 07. 01.). Hamza Gábor elméleti tudását az 1993-ban alapított „Kelemen, Mészáros, Sándor és Társai Ügyvédi Iroda” tanácsadójaként is hasznosítja.

13 Mindhárom kötet a „Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport Kiadványai” sorozatban jelent meg (VII., VIII. és IX. kötet).

ban. *Mészáros István László* bibliai államéletre vonatkozó kutatásai – bár angolszász területen a túlnyomórészt protestáns természetjogon alapuló polgári modernizáció következtében széleskörűen feltárt témáról van szó – a hazai szakirodalomban eredetiek és rendkívül frissítő hatásúak. Összinté köszönettel tartozom mindhármuknak.

Nagy hálával a szívemben tudom elmondani, hogy mind a négy évben kiváló kollégák csatlakoztak a projektteamhez a pécsi jogi karon és bölcsészkaron túl az ELTE ÁJK, az OR-ZSE, a KRE ÁJK, a SZPA, a PPKE JÁK, a SZTE ÁJTK, a DE BTK és ÁJK mellett ebben az évben a ME ÁJK neves kutatói közül is. *Open access* folyóiratunk, a *Diké* minden évben tematikus lapszámában adta közre konferenciáink anyagát (2022/1. szám, 2023/2. szám, 2025/1. szám és a jelen 2025/2. szám), ami azért emelendő ki, mert más, magas minőségű folyóiratok – majdhogynem kényszerű – „kergetése” helyett a saját folyóiratunkat fejleszthettük, bízva abban, hogy az összehasonlító jogtörténet-tudomány területén stabil hazai szakmai fórum felépítéséhez járulhatunk hozzá.

A 2025. június 13-án megrendezett konferenciánknak a Magyar Tudományos Akadémia pécsi székháza adott otthont. *Font Márta*, az MTA PAB alelnöke, a PTE BTK emeritált történész professzora üdvözlő beszédében a hosszútávú, projekteken átívelő tudományos együttműködések jelentőségéről beszélt, amelyre az interdiszciplináris kutatások esetében, így az európai jogi kultúra zsidó-keresztény és római jogi gyökereinek a kutatásakor is fokozott igény lehet. *Hamza Gábor* nyitó előadása („*A Biblia és az európai integráció jogi alapjai a római jog közvetítésével*”) a pogányból kereszténnyé vált egykori *Imperium Romanum* és a szemünk előtt épülő posztmodern „birodalom” közötti történelmi párhuzamra, illetve ezeken belül az egységes jogrend integráló szerepére hívta fel a figyelmet.

A tematikának négy súlypontja volt. Az első szekcióban („*Ius commune – ius naturale*”) az erkölcs, az igazságosság és a jogszerűség összefüggéseit természetjogi megközelítéssel vizsgálták előadóink. *Sándor István* a római vételi jogból a *laesio enormis* intézményével foglalkozott, a párhuzamos ókori keleti megoldásokra is rámutatva, illetve a *laesio enormis* hatástörténetét vizsgálta a kontinentális jogfejlődésében, míg *Czeti István* az igazságosság fogalmát *Johannes Althusius* „*Dicaeologica libri tres, totum et universum*” című művén keresztül értelmezte.

A második szekcióban („*De a ti véreteket, amelyben van a ti életetek, számon kérem ...*”) *Ruff Tibor* az életvédelem elvét és annak korlátait mutatta be a rabbinikus jogtudományban és joggyakorlatban, majd *Frivaldszky János* a béke és az igazságos háború kérdéskörét vizsgálta a középkori bölcsleletben, *Aquinói Szent Tamás* eszmerendszerében. Az iszlám mártírkultusz és a zsidó-keresztény vértanúság közötti különbségre *Surjányi Dávid* mutatott rá.

Az „*Igazságos hatalomgyakorlás – számonkérhetőség*” témakörében *Mészáros István László* nem csak a forrásszöveg, hanem a hatástörténet szempontjából is vizsgálta a hatalommegosztás bibliai gyökereit, majd *Sáry Pál* az ókeresztény szerzők művein keresztül mutatta be, hogy mit gondoltak a korai egyházban az uralkodói hatalomról, valamint annak a *ius divinum*hoz való viszonyáról. *Jusztinger János* „*A közelet tisztasága a római köztársaságban*” című előadásában arra keresett választ, hogy mekkora hatékonysággal működtek a kevert köztársasági alkotmány védelmét hivatott rendelkezések Rómában, majd a közjogi blokkot *Tóth J. Zoltán* hatástörténetre fókuszáló előadása zárta le: „*Az alkotmánybírárság a hatalmi ágak metszéspontjában*” című előadásában a hatami ágakról szóló felvilágosodás-kori elméletekkel és modern alkotmánybíráskodás szerepével foglalkozott.

A „*Ius universale – kultúrák feletti jogi gondolkodás*” – három példájáról alakult ki párbeszéd a záró szekció előadásait követően. *Rugási Gyula* a középkori zsidó-muszlim interakció egy jelentős kérdéskörét, a szabad akaratról és a predesztinációról szóló gondolkodás alakulását vizsgálta, majd *Falus Orsolya* a szufizmusban keresett a középkori judaizmus és kereszténység egyes gondolkodóinál előfordulóhoz hasonló jogfilozófiai elemeket. A szekció záró előadásában *Herger Cs. Eszter* a 4. század végére datált jogösszehasonlító mű, a „*Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*” vérfertőzésre

vonatközö szöveghelyei alapján a *Tóra*, a korabeli zsidó jogtudomány, valamint a római jogi normák és jogtudósi állásfoglalások összehasonlítására és értelmezésére vállalkozott.

A *Diké* 2025. évi 2. számában a rövid bevezetöt követően 15 tanulmány jelenik meg. Ugyan 13 előadónk közül kettő a *Diké* következő számában közli majd munkáját, a konferencia további résztvevői közül *Benke László*, *Lehotay Veronika*, *Nagy Péter* és *Niklai Patrícia Dominika* is tanulmánnyal járult hozzá a közös gondolkodáshoz. Rajtuk kívül *Hack Mártán*nak, *Korsósne Delacasse Krisztinán*nak, *Kecskés Lászlón*ak és *Schweitzer Gáborn*ak a szekciók moderálásáért, *Font Mártán*nak és a Magyar Tudományos Akadémiának pedig a méltó helyszín biztosításáért tartozunk köszönettel.

Ennek a kutatási projektnek a keretében az európai jogi kultúra zsidó-keresztény és római jogi gyökereit interdiszciplináris szemlélettel, de elsősorban az összehasonlító jogtörténet-tudomány módszereit alkalmazva vizsgáltuk úgy, hogy *Immanuel Kant*nak a *theodiceával* kapcsolatban tett figyelmeztetését szem előtt tartva az Igazságosság keresésére vállalkoztunk. Hála az Égnek, hogy ezt megtehettük!

Felhasznált források és irodalom

- Decretum magistri Gratiani. Ed. Lipsiensis secunda post Aemilii Ludovici Richteri curas ad librorum manu scriptorum et editionis Romanae fidem recognovit et adnotatione critica instruxit Aemilius Friedberg. Leipzig 1879 (Corpus iuris canonici, Teil 1) <https://geschichte.digital-sammlungen.de/decretum-gratiani/online/angebot> (2023. 08. 31.)
- HAMZA Gábor: Die Entwicklung des Privatrechts auf römischrechtlicher Grundlage unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsentwicklung in Deutschland, Österreich, der Schweiz und Ungarn. Andrassy Schriftenreihe Band 1. Budapest 2002
- KÖSTLER, Rudolf: Zum Titel des Gratianischen Dekrets. Zeitschrift der Savigny-Stiftung, Abteilung 1932/21. sz. 370–373.
- MÓRA Mihály: Magister Gratianus mint perjogász. Teologia 1938/5. sz. 345–354.
- REYNOLDS, Philip L.: St. Thomas Aquinas. In: WITTE, John Jr. – HAUCK, Gary S. (szerk.): Christianity and Family Law. An Introduction. Cambridge 2017, 179–194.
- SALISBURY, John of: Policraticus (ford.: SOMFAI Anna – BANYÓ Péter). Budapest 1999
- SCHULTE, Johann Fr. von: Die Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart I. Stuttgart 1875
- WEI, John: Gratian the Theologian. Studies in Medieval and Early Modern Canon Law 13. Washington D.C. 2016
- WINROTH, Anders: Gratian and His Book: How a Medieval Teacher Changed European Law and Religion. Oxford Journal of Law and Religion 2021/10. sz. 1–15.